

zijn inleiding stelt hij terecht dat de strafrechtswetgeving, als historische ideologie, een onderdeel is van de sociale realiteit en in die zin ook dient te worden bestudeerd. Mijns inziens heeft Norrie dit in zijn boek niet kunnen waarmaken. Aan de sociaal-economische en politieke context waarbinnen bepaalde rechtshoorden opgang of afgang maken, besceet hij eigenlijk geen aandacht. Probleematisch is evenwel dat het boek mede daardoor uiteenvalt in drie hoofdbroeken: het rechtshoortisme (Hobbes, Kant en Hegel); de heropleving van het utilitarisme bij de Victoriantse Hegelianen en de analyse van de rechtspraak van de House of Lords. De relaties tussen deze drie delen en de historische overgangen zijn slecht onderbouwd. Daardoor komen de crisis van het vengedingsdenken zelf en de evolutie van het (straf)rechtshoortisme in de 19de eeuw op het continent (staatsinterventionisme – sociale rechtshoortisme – sociaal verweerd) zo goed als niet aan bod. Dit heeft tot gevolg dat de hoofdstukken onvoldoende samenhang vertonen en de kern van het beoogde, de relatie tussen 'ideology and punishment' verloren gaat. Ondanks interesseante de analyses in het boek, dekt de vlag de lading niet.

John Vervaele

Philip Selznick

The Moral Commonwealth, Social Theory and the Promise of Community

Berkeley: University of California Press, 1992, xvi + 550 p.

Dit boek is het magnum opus van Philip Selznick, de oprichter van het in de rechtswetgeving lange tijd toonaangevende Center for the Study of Law and Society in Berkeley en inspiratiebron

voor Nederlandse rechtswetgeleerden als Peters, Schuur en Van Seters. Het is een indrukwekkend hoogtepunt van zijn werk, maar geen afsluiting; het is veel eerder een programma voor de ontwikkeling van een normatieve sociale theorie en vooral voor een andere politieke praktijk.

Bij het lezen van dit boek drong de vergelijking zich op met de *Theorie des kommunikativen Handelns* van een andere invloedrijke sociaaltheoreticus, Jürgen Habermas. Net als Habermas gaat Selznick in discussie met de belangrijkste moderne stromingen en probeert tot een soort synthese te komen. Presentieert hij een ontwikkelingsmodel waarin het recht en de democratie centraal staan en legt de nadruk op de menselijke reflexiviteit en sociale interactie. De vergelijking valt echter (en niet alleen door de geringere omvang) uit in het voordeel van Selznick; hij doet meer recht aan de besproken auteurs dan de karikaturen die men soms bij Habermas aantreft, zijn synthese is overtuigender, zijn stijl genuanceerder en helderder en vooral: de geïmpliceerde visie is consistent, meer geworteld in de sociale werkelijkheid en normatief aantrekkelijker.

Selznick sluit in zijn boek aan bij het Amerikaanse pragmatisme (maar benadrukt – in tegenstelling tot Rorty – de structurele en normatieve kern van dit pragmatisme). Zijn synthetische benadering kan worden gekarakteriseerd met een 'zowel...als'. De mens is zowel geneigd tot kwaad als gericht op een ideaal van morele perfectie. Daarom moet een sociale theorie zich richten zowel op de minimale voorwaarden om als mensen zonder grote problemen samen te leven – de 'baseline morality' – als op de latente idealen waarvan het nastreven leidt tot menselijke perfectie – de 'morality of aspiration'. Omdat mensen beschermend moeten worden tegen hun medeburgers en tegen te machtige staatsorganen, moet de politieke filosofie liberaal zijn; omdat een mens haar potentieel niet pas ten volle realiseert in nauw contact met anderen, moet de politieke filosofie ook communautaristisch zijn. Selznicks benadering kan kort worden samengevat als

pragmatisme voor de sociale theorie en communautaristisch liberalisme voor de normatieve politieke filosofie.

The Moral Commonwealth is een rijk en complex boek, waarin ook veel gedachten en materiaal uit eerder werk zijn geïntegreerd. Bijna alle belangrijke sociaalwetenschappelijke en sociale filosofische benaderingen komen aan bod (een significante uitzondering vormen meer structureelgerichte benaderingen als de systemtheorie – het werk van Selznicks vroegere leerling Teubner wordt nauwelijks genoemd!). Van elk van deze theorieën analyseert Selznick – volgens de methode van 'onderzoek alles en behoud het goede' – wat de kern van waarheid is die we moeten behouden en tegelijk waar de beperkingen liggen die hopen tot aanvulling met andere theorieën. Het is ondoelmatig aan deze complexiteit recht te doen in een korte bespreking. Ik zal daarom een summier samenvatting geven en twee hoofdthema's meer uitgebreid bespreken.

Selznicks boek is onderverdeeld in vier delen. Het eerste deel is vooral methodologisch en programmatisch van aard; de volgende drie delen gaan respectievelijk over de morele persoon, de morele instelling en de morele gemeenschap.

In het eerste deel staat de vraag centraal hoe we een objectieve sociale theorie kunnen ontwikkelen die niet alleen descriptief is, maar tegelijk normatief. De sociale wetenschap moet niet angstvallig proberen waardewijze te zijn en waarden horen in het centrum van het empirisch onderzoek te staan. Menselijk handelen is immers sterk gericht op bepaalde waarden; dan horen ze ook in de studie van dit menselijk handelen aan bod te komen. Door een hiërarchisch gerichte vraagstelling kan men de voorwaarden voor een minimaal redelijke en voor een goede menselijke samenleving op het spoor komen. Door te concentreren op wat er allemaal fout kan gaan, kunnen psychologen en sociologen de grondslag leggen voor een mi-

nimaal natuurrecht zoals dat bij voorbeeld ook bij Hart voorkomt. Door de mogelijkheden voor verdere groei en ontwikkeling te onderzoeken kunnen sociale wetenschappers de grondslag leggen voor een in de werkelijkheid gewortelde theorie van menselijke bloei en perfectie. Minimumnormen en idealen staan hierbij niet los van elkaar, maar in voortdurende samenwerking.

Selznicks 'naturalisme' beoogt een middenweg te bieden tussen moreel absolutisme en moreel relativisme. Moreel absolutisme is niet verdedigbaar omdat het geen recht doet aan de variabiliteit van contexten en aan de menselijke reflexiviteit. Moreel relativisme moet verwerpen worden, omdat er ondanks alle verschillen wel degelijk morele universaliteit is, geworteld in de beperkingen en potentieiteiten van de menselijke natuur. Deel van dit menselijke natuur is het vermogen tot reflectie en zelfkritiek, hetgeen de basis vormt om onze beperkingen en vooroordelen te overtuigen en een reflectieve of kritische moraliteit te ontwikkelen.

In het tweede deel, over de morele persoon, wordt de wisselwerking van minimum en ideaal verder uitgewerkt. In de lijn van Freud en Durkheim wordt gewezen op de noodzaak de donkere kantten van de menselijke natuur te beten en tegelijk aan te sluiten bij natuurlijke motieven om moreel juist te handelen. In de lijn van Aristoteles, Marx en Dewey wordt het ideaal van 'human flourishing' behandeld. Dit laatste is een veel rijker begrip dan geluk, namelijk het geluk dat samenhangt met het realiseren van het ideaal van een moreel persoon, een persoon die een balans vindt tussen zelfrealisering en zorg en respect voor anderen.

In het derde deel, over morele instituties, komt de dynamiek van sociale processen tot zijn recht. Doelorganisaties hebben de inherente tendens uit te groeien tot waardegerichte instituties; instituties hebben de inherente tendens uit te groeien tot geïntegreerde gemeenschappen. Deze tendens moet niet deterministisch worden verstaan; ook ontan-

dingen zijn mogelijk. Daarom is het wenselijk dat een instituut een eigen interne moraal ontwikkelt. Deze interne moraal moet zowel rekening houden met de mogelijkheden van terugval (en dus minimale plichtnormen bevatten) als gericht zijn op het eigen institutionele perfectionistisch ideaal. Selznick laat hierbij zien aan de hand van verschillende concrete studies (zoals die over de Tennessee Valley Authority) welke mogelijkheden en welke risico's er zijn bij het structureren van organisaties en instituties.

In het laatste deel ontwikkelt Selznick een theorie over de morele gemeenschap. Een gemeenschap wordt idealiter gekenmerkt door een combinatie van zeven waarden: historiciteit, identiteit, wederkerigheid, pluraliteit, autonomie, participatie en integratie. Door het benadrukken van waarden als pluraliteit, autonomie en participatie neemt Selznick duidelijk afstand van conservatieve communaristische stromingen. Een gemeenschap kan pas bloeien als er een democratische attitude en praktijk is (en omgekeerd kan een democratie pas geïmplementeerd worden als er een levendige gemeenschap is). Selznick schetst overigens meer een weg naar gemeenschap dan een substantieel beeld van wat die gemeenschap inhoudt. De reden hiervoor is dat er weliswaar gestreefd moet worden naar een gemeenschappelijke visie op het goede leven, maar deze kan niet worden afgedwongen door de theoreticus of de staat: in het democratisch proces van discussie zal wel blijken hoe een gemeenschap zichzelf definieert. Deze gedachte van een democratisch proces van zelfdefiniëring en van verwezenlijking van gemeenschappelijke waarden is voor Selznicks denken cruciaal. Een gemeenschap vindt zijn 'common good' niet in een historisch sociaal contract of in een abstracte redenering, maar probeert het in een dialogisch proces te construeren in het streven naar een 'covenant of reason'.

The Moral Commonwealth is een pleidooi voor een pragmatische en naturalistische methode om tot een communaristisch-liberale politieke filosofie. Op

beide hoofdtitels zal ik uitgebreider ingaan.

Selznick bepleit een fusie van normatieve filosofie en sociologie binnen een omvattende normatieve sociale theorie. Over de hieruit volgende normatieve benadering van de sociologie heeft Schuyt al eerder een verhelderend artikel geschreven (C.J.M. Schuyt, 'Normen en feiten in de rechtssociologie', in: *Tussen macht en moraal*, Alphen a.d. Rijn, 1983, p. 84-115), zodat ik daarop niet verder zal ingaan. Minstens zo interessant is echter wat de implicaties zijn voor de filosofie.

Zowel in de Angekaksische analytische ethiek als in de (neo)kantiaanse filosofie is immers juist lange tijd het streven geweest zowel mogelijk van de concrete werkelijkheid te abstraheren en de grondslag voor morele normen te zoeken in de analyse van het autonome subject of van de taal. Op deze abstracte ethiek is sinds ongeveer 1970 sterke kritiek gekomen, omdat zij onvoldoende recht doet aan de realiteit en tot eenzijdige resultaten kan leiden. Ook in Nederland heeft dit geleid tot meer aandacht voor de realiteit als een belangrijk aspect van morele theoretisering en voor de betekenis van concrete morele ervaringen. Allereerst is dit zichtbaar in de toegenomen aandacht voor toegepaste ethiek, die – wil zij meer zijn dan toepassing van ethiek – vraagt om een wisselwerking tussen theorie en praktijk. Werklijker is echter dat sommige tradities expliciet morele ervaringen en intuïties als uitgangspunt nemen voor morele argumentatie. Voorbeelden hiervan zijn de hermeneutiek en de methoden van een reflectief evenwicht.

Al deze benaderingen kampen echter met hetzelfde probleem: een kritische moraal kan niet blijven steken in concrete feiten en ervaringen, maar moet deze ook transcederen en bekriften om werkelijk overtuigend te zijn. Het probleem is dus hoe we vanuit de erkenning dat onze werkelijkheid moreel geladen is, en daarom vertrekpunt dient te zijn voor morele theoretisering, tot een overtuigende theorie kunnen ko-

men die de toets der kritiek kan doorstaan.

Selznicks strategie om dit probleem aan te pakken, is een zinnvolle bijdrage aan het probleem, ook al schiet zij uiteindelijk filosofisch tekort. De eerste stap die hij doet, is vrij gangbaar: de ontwikkeling van een minimale moraal op basis van een analyse van de sociale werkelijkheid en de menselijke natuur. Moreel realisme houdt in dat men rekening houdt met de weerbare werkelijkheid en normen ontwikkelt die recht doen aan de menselijke kwetsbaarheid en interdependentie. De idee van een dergelijke 'baseline or threshold morality' komt in feite bij veel auteurs voor en het is voor de hand liggend om daar zelfs een claim op het bestaan van morele universaliteiten te koppelen. (Vergelijk p. 97)

De tweede stap, het moreel idealisme, is echter interessanter. Moraal moet niet alleen bijdragen aan het minimaal goede functioneren van de samenleving, zij moet ook bijdragen tot 'human flourishing'. De erkenning van een ideaal van morele perfectie en van een 'common good' zorgt voor een veel rijkere moraal. De kracht van deze idealen is daarin gelegen dat ze ook latent aanwezig zijn in de cultuur van een samenleving en dat de realisering ervan feitelijk bijdraagt aan menselijk welzijn. (Een van de lacunes van Selznicks theorie is overigens dat er weinig aandacht is voor de waarde van dieren en de natuur.)

Een empirische basis voor de idealen is echter nog niet genoeg om ze ook normatieve kracht te geven. Selznick probeert de overtuigingskracht van de idealen zo sterk mogelijk te maken door ze te koppelen aan een rijke antropologie, waarin een gesocialiseerd mensbeeld centraal staat. Maar hiermee is het rechtvaardigingsprobleem nog slechts gedeeltelijk opgelost. Want wat rechtvaardigt dit normatief-eitellijke mensbeeld? Uiteindelijk is dit niet alleen een kwestie van empirische analyse en toetsing, maar ook van filosofische explicatie en argumentatie. Ook al zijn we – omdat we niet anders kunnen – bereid de eis van absolute zekerheid voor onze morele

oordelen te laten vallen en kiezen we voor betrouwbaarheid, dan nog is er meer nodig dan Selznick biedt.

Hij geeft niet meer dan de richting aan voor een oplossing: een redelijke dialoog gericht op het bereiken van consensus. (p. 61 en verder) Maar hoe die dialoog moet plaatsvinden en hoe we, gegeven een feitelijk bestaand pluralisme, bij het niet bereiken van consensus toch tot een waarde-oordeel kunnen komen, blijft vaag. Het lijkt me dat hier een gedegen aanvulling nodig is, bijvoorbeeld vanuit de filosofische traditie van het reflectief evenwicht. Meer dan betrouwbaarheid van onze politieke oordelen is niet haalbaar, maar die betrouwbaarheid kan zeker vergroot worden door een sterkere inbreng van de filosofie binnen die gemeenschappelijke normatieve sociale theorie. (Hier ligt dus duidelijk ook een opdracht voor de filosofie om zich meer gelegen te laten liggen aan de sociale wetenschappen.)

Een tweede hoofdtiterna is de inhoud van de politieke filosofie die Selznick in dit boek ontwikkelt: het communaristisch liberalisme. Het is een van de aantrekkelijkste communaristische benaderingen die ik tot nu toe ben tegenkomen. De kracht ervan zit met name in drie punten.

Ten eerste is de visie op gemeenschap gebaseerd op een zorgvuldige analyse van personen, instituties en de samenleving in hun onderlinge samenhang. Hierdoor is het pleidooi voor het betrekken van de waarde van de gemeenschap in de politieke besluitvorming niet triviaal of nostalgisch, zoals in sommige filosofische pleidooien wel het geval lijkt. Selznick bespreekt niet (zoals bij voorbeeld Sandel) zelf-gestructureerde karakturen van het liberale atomistisch individu, maar baseert zijn pleidooi op een positieve en genuanceerde analyse van de sociale werkelijkheid.

Ten tweede zet Selznick zich niet af tegen het liberalisme, maar probeert hij het te integreren in zijn communaristische visie. De liberale politieke filosofie is volgens hem vooral bruikbaar

voor het vormgeven van een minimale moral die de samenleving redelijk munitaristisch doen functioneren. Het communitaristisch element is gericht op dat wat daarboven nodig is om de samenleving en de mensen daarin werkelijk te doen opbloeien. Selznick voert sterke argumenten aan om in de politiek niet stil te blijven staan bij het minimale noodzakelijke, maar ook te durven streven naar het ideaal. De problemen die zelfs verlichte liberalen als Dworkin hebben met bij voorbeeld het rechtvaardigen van een cultuurbeleid of een beleid van natuurbehoud maken duidelijk dat een aanvulling van het liberalisme met communitaristische elementen zinvol kan zijn.

Het derde sterke punt is regelmatig de kracht en de zwakte van het boek. Selznick geeft niet zozeer een inhoudelijke communitaristische theorie als wel een communitaristische benadering en een raamwerk voor een theorie. Dat we niet genoeg kunnen nemen met het liberalisme, wordt overtuigend beargumenteerd. Maar de vraag hoe we precies verder moeten, wordt inhoudelijk niet beantwoord en doorgeschoven naar de democratische besluitvorming in een gemeenschap, maar het streven naar een 'covenant of reason'.

Nu zal ik de laatste zijn om het belang van democratische discussies te ontkennen. Maar of het streven naar het ontwikkelen van een gemeenschappelijke visie op het goede leven *in de praktijk* zoveel verder zal komen dan een progressief liberalisme à la Rawls en Dworkin, betwijfel ik. De door Selznick gegeven analyses van concrete problemen geven eerder aanleiding tot een zekere beruchtheid voor het te gemakkelijk verlaten van de liberale waarborgen. Selznick bespreekt onder meer Hardwick vs. Bowers, waarin het Supreme Court het in meerderheid aanvaardbaar achtte dat een staat homoseksualiteit tussen volwassenen zelfs in de beslotenheid van de slaapkamer verbiedt. Selznick laat zien hoe verschillende begrippen van gemeenschap bij meerderheid en minderheid een rol speelden. Het lijkt

mij echter dat we bij deze kwestie ons met een beroep op controversiële gemeenschapsideeën op onnodig glad ijs bevinden en dat de minimale moral van het liberalisme veel betere waarborgen biedt voor de bescherming van de privacy van het individu (vgl. de liberale oplossing van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens in de vergelijkbare Dudgeon-case).

Ook de bespreking van de problematiek van 'legal moralism' stelt me niet bepaald gerust dat we er zoveel op vooruit zouden gaan met een communitaristische visie – althans in vergelijking met een consistent doorzacht liberalisme. Een *threshold morality* is niet statisch, maar contextrelatief volgens Selznick. Dat betekent dat we ook (in het licht van de idealen) kunnen streven naar een verdere verrijking van het liberalisme om aldus tot een bredere *politieke lijdene en praktijk* te komen. In een pluralistische samenleving als de Nederlandse is dat waarschijnlijk de veiligste weg.

Voor de VS lijkt dit op het eerste gezicht anders dan voor Nederland. De problemen van de VS zijn enorm: de armoede, het slechte onderwijs- en gezondheidszorgsysteem, de irrationaliteit en de onmacht van de politiek zijn slechts een topje van de ijsberg. Wie dat een tijdje van nabij meemaakt, kan niet anders dan sympathie hebben voor communitaristische pogingen om hierin verbetering te brengen. Het extreme individualisme en het ontbreken van een gevoel van onderlinge betrokkenheid en van iets als 'solidariteit' lijken immers belangrijke oorzaken van de crisis. Maar het lijkt me onjuist om het liberalisme hiervan de schuld te geven. Veel eerder is de oorzaak te vinden in het eenzijdig implementeren van het liberalisme: in de Verenigde Staten is de vrijheidsnorm zeer sterk benadrukt, maar zijn de gelijktijdige normen en het idee van gelijke zorg verwaarloosd. Het lijkt me daarom, dat ook in de VS de oplossing niet gezocht moet worden in een alternatief voor het liberalisme, maar in het werkelijk in de praktijk brengen van een liberalisme à la Dworkin of Rawls en vervolgens in het

verder verrijken van dit liberale perspectief.

Het communitarisme is m.i. dan ook meer een uitdaging voor de samenleving dan voor de staat, meer voor de *sociale filosofie en de ethiek* dan voor de politieke filosofie. De les van het communitarisme is dat we in de samenleving het debat over wat een goede samenleving is en wat uiteindelijk goed mens-zijn is niet uit de weg moeten gaan. Selznicks boek geeft hiervoor een uitstekende aanzet. Maar vooralsnog lijkt me in de politieke filosofie en met name in de praktijk de nodige terughoudendheid geboden bij het implementeren van een communitaristisch perspectief.

Wibren van der Burg